

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Paradygmat słowotwórczy jako jednostka badań konfrontatywnych

Author: Anna Zych

Citation style: Zych Anna. (2004). Paradygmat słowotwórczy jako jednostka badań konfrontatywnych. W: H. Fontański, P. Czerwiński (red.), "Język rosyjski w konfrontacji z językami Europy w aspekcie lingwokulturoznawczym" (S. 129-140). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Anna Zych
Katowice–Sosnowiec

Paradygmat słotwórczy jako jednostka badań konfrontatywnych

Badania konfrontatywne nie tylko pozwalają wychwycić podobieństwa i różnice między zestawianymi językami, lecz sprzyjają także wyłonieniu tych elementów, które są specyficzne dla każdego z nich. W zależności od celu, jaki stoi przed badaczem, konfrontacja może koncentrować się na poziomie fonologicznym, szeroko rozumianym poziomie morfologicznym, leksykalnym lub składniowym.

W ostatnich latach coraz częściej zainteresowania językoznawców skupiają się na badaniu poziomu słotwórczego zarówno w aspekcie jednego języka, jak i w planie porównawczym. Badania dotyczą najczęściej analizy sposobów słotwórczych, afiksów biorących udział w tworzeniu derywatów należących do poszczególnych kategorii i typów słotwórczych, ich łączliwości z podstawami słotwórczymi oraz opisu formantów tworzących wyrazy określonej części mowy. Jak zauważa E. Ziemska, opis taki jest opisem jednostronnym. Złożoności systemu słotwórczego nie odzwierciedla także analiza relacji dwustronnych, czyli takich, które obejmują słowo motywujące i motywowane¹. Związki słotwórcze między wyrazami nie ograniczają się bowiem jedynie do par połączonych relacją fundowania, lecz są podstawą relacji bardziej złożonych².

---

¹ Пор. Е.А. Земская: *О парадигматических отношениях в словообразовании*. В: *Русский язык, вопросы его истории и современного состояния*. Виноградовские чтения 1–8. Ред. Н.Ю. Шведова, В.В. Иванов, М.В. Ляпин. Москва 1978, s. 77.

² Пор. М. Докулil: *Теория дeryвации*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 17.

Zauważono, że wyraz może być podstawą powstania wielu derywatów (w ujęciu M. Dokulila – gniazda). Derywaty układają się w szeregi, określone przez relację fundowania między członami sąsiadującymi³. Przykładem relacji pierwszego rodzaju może być np. grupa pochodnych motywowanych przymiotnikiem *fioletowy* (por.: *fioletowy* – *fioletowawy*, *nadfioletowy*, *pozafioletowy*, *ultrafioletowy*, *fioletowo*, *fiolet*, *fioletowiec*, *ciemnofioletowy*, *jaskrawofioletowy* itp.); przykładem relacji drugiego rodzaju – szeregi pochodnych utworzone od podstawy tego samego przymiotnika (*fioletowy* – *fioletowawy* – *filetowawo* – *fioletowawo-niebieski*; *fioletowy* – *fioletowiec* – *sfioletowiec* itp.). Mamy więc do czynienia w słowotwórstwie, z jednej strony, z relacjami paradygmatycznymi, z drugiej – z relacjami syntagmatycznymi.

Pierwszy rodzaj relacji, czyli zbiór pochodnych posiadających jedną i tę samą podstawę motywującą oraz znajdujących się na tym samym stopniu motywacji, określany jest we współczesnym słowotwórstwie – przez paralelizm do paradygmatyki fleksyjnej – mianem *paradygmatu słowotwórczego*, natomiast zbiór pochodnych uporządkowanych w ten sposób, że każdy poprzedni wyraz pozostaje w stosunkach motywacji z wyrazem po nim następującym, nazywany jest *ciągiem* lub *łańcuchem słowotwórczym*.

Termin „paradygmat słowotwórczy” jest stosunkowo młody. W literaturze przedmiotu wyróżnia się tzw. paradygmat konkretny (realizację potencji poszczególnych wyrazów) oraz paradygmat typowy, czyli – jak go określa A. Nagórko – modelowy, w którym abstrahuje się od konkretnych środków morfologicznych wyrażających określone znaczenie słowotwórcze. „Taki modelowy paradygmat stanowi abstrakcyjną matrycę, którą można wypełniać materiałem leksykalnym.”⁴

Badacze niejednokrotnie podkreślali, że wyrazy należące do jednej części mowy powołują podobne grupy pochodnych, derywaty układają się w swoiste proporcje. Proporcje takie występują zarówno między derywatami wchodzącymi w skład oddzielnych szeregów (w przyjętej tu terminologii ciągów słowotwórczych), por. np.: *liść* – *listek* – *listkowy*; *świerk* – *świerczek* – *świerkowy*; *kwiat* – *kwiatek* – *kwiatkowy*; *ząb* – *ząbek* – *ząbkowy*), jak i między zbiorem derywatów tworzących się bezpośrednio od różnych wyrazów wyjściowych należących do tej samej części mowy, por. np.: *niedźwiedź* – *niedźwiedziątko*, *niedźwiadek*, *niedźwiedzica*, *niedźwiedzio- wy*; *słoń* – *słoniątko*, *słonik*, *słoniowy*; *wielbłąd* – *wielbłądziątko*, *wielbłądek*, *wielbłądzi*. Jak twierdzi M. Dokulil, „układanie i badanie takich proporcji jest bardzo ważne dla poznania systemu słowotwórczego i organizacji słownictwa, ponieważ wszystkie wyrazy można praktycznie ułożyć – poza

³ Tamże; J. Wierchowowski: *Semantyka językoznawcza*. Warszawa 1980.

⁴ A. Nagórko: *Zarys gramatyki polskiej ze słowotwórstwem*. Warszawa 1998, s. 217.

niewielką liczbą słów inercyjnych (niefundowanych i niefundujących) w podobne proporcje. Ułożenie wszystkich typów takich proporcji [...] i stwierdzenie stopnia ich wykorzystania w języku może dać bardzo plastyczny obraz słowotwórczego systemu danego języka oraz użyteczną podstawę do badania jego rozwoju.”⁵

Przyjrzyjmy się, jakie korzyści płyną z badania konkretnych i typowych paradygmatów słowotwórczych w planie jednego języka oraz w ujęciu konfrontatywnym dwóch blisko spokrewnionych języków – polskiego i rosyjskiego. Zanim jednak przejdziemy do badania konkretnego materiału leksykalnego, spróbujmy określić te czynniki, które determinują strukturę paradygmatu, a tym samym określają dobór materiału mogącego stanowić punkt wyjścia badań.

Już pobieżna analiza paradygmatów słowotwórczych pozwala zauważyć, że zbiór pochodnych kształtuje się różnie w zależności od przynależności wyrazów wyjściowych do określonej części mowy. Przykładowo, wśród derywatów składających się na paradygmat czasowników znajdują się rzeczowniki z grupy *nomina actionis* (por. np.: *pisać – pisanie, czytać – czytanie, prasować – prasowanie*), *nomina loci* (*czytać – czytelnia, prasować – prasownia, prać – pralnia*), *nomina instrumenti* (*czytać – czytnik, prać – pralka, pisać – pisak*), *nomina subiecti* (*czytać – czytelnik, spać – śpioch, grać – gracz*), *nomina obiecti* (*czytać – czytanka*) oraz liczne czasowniki, do których można zaliczyć derywaty ze znaczeniem: determinatywnym ‘trochę’ (np. *spać – pospać, czytać – poczytać, biegać – pobiegać, siedzieć – posiedzieć*), limitatywnym ‘osiągnąć kres’ (np. *czytać – doczytać, siedzieć – dosiedzieć, spać – dospać*), perduratywnym ‘jakiś odcinek czasu’ (np. *siedzieć – przesiedzieć [godzinę], spać – przespać [noc]*), rezultatywnym ‘osiągnięty stan podmiotu’ (np. *spać – wyspać się*), przymiotniki ze znaczeniem możliwości (*czytać – czytelny*) itd. Formacje przysłówkowe składają się na paradygmat nielicznych czasowników. Jest to zjawisko w języku polskim marginalne. Formacje typu *milczkiem, biegiem* są skostniałymi formami fleksyjnymi rzeczowników.

Nieco inaczej kształtują się np. paradygmaty przymiotnikowe. Wśród składających się na nie derywatów znajdujemy formacje przymiotnikowe, rzeczownikowe, czasownikowe oraz przysłówkowe. Te ostatnie tworzą się od przymiotników dość regularnie.

Mimo iż rzeczowniki, czasowniki i przymiotniki wchodzą w skład paradygmatów zarówno odczasownikowych, jak i odprzymiotnikowych, to jednak różna jest ich wartość semantyczna. Przymiotniki tzw. gradacyjne i ekspresywne należą do paradygmatów odprzymiotnikowych, a rzeczowniki ze znaczeniem wykonawcy czynności – do paradygmatów odczasownikowo-

⁵ M. Dokulił: *Teoria derywacji...*, s. 20–21.

wych. Różnic jest, oczywiście, więcej, ale szczegółowe ich wykazanie wymaga dokładnego zbadania i porównania paradygmatów tworzących się od wyrazów należących do poszczególnych części mowy.

Kolejnym istotnym czynnikiem mającym wpływ na budowę paradygmatu jest przynależność wyrazu wyjściowego do określonej klasy semantyczno-leksykalnej. Na ten aspekt zagadnienia zwraca m.in. uwagę A. Nagórko, która omawiając derywaty odrzeczownikowe pierwszego stopnia motywacji, pisze: „Rzecz jasna funkcja rzeczownika zależy [...] od tego, jakiej klasy semantyczno-leksykalnej jest on reprezentantem. Tylko rzeczowniki konkretne dopuszczają derywaty z takich kategorii, jak zdrobnienia, zgrubienia i zbiory; tylko od rzeczowników osobowych można tworzyć nazwy pokrewieństwa (*brat – bratowa, bratanica, bratanek*). Raczej osobowe rzeczowniki stanowią punkt wyjścia dla odrzeczownikowych abstraktów, por. *braterstwo, cwaniactwo, chamstwo*.”⁶

Niniejsze spostrzeżenia wzięto pod uwagę przy doborze materiału leksykalnego, będącego przedmiotem opisu. Badaniu poddane zostaną polskie i rosyjskie paradygmaty motywowane przymiotnikami wchodzącymi w skład pola pojęciowego barwy. Analiza dotyczyć będzie paradygmatów słowotwórczych tych jednostek, które zaliczane są obecnie do grupy nazw barw podstawowych: *biały, czarny, szary, niebieski, błękitny, fioletowy, czerwony, zielony, żółty, różowy i brązowy; белый, чёрный, серый, синий, голубой, фиолетовый, красный, зелёный, жёлтый, розовый, коричневый*.

Od większości wymienionych wyrazów wyjściowych tworzą się w obu porównywanych językach derywaty przymiotnikowe, rzeczownikowe, przysłówkowe i czasownikowe. W ten sposób paradygmat rozpada się na bloki, w skład których wchodzi pochodne należące do jednej części mowy. Wyjątkiem są paradygmaty tworzące się od rosyjskich przymiotników *фиолетовый* i *коричневый*. Słowniki normatywne języka rosyjskiego nie odnotowują czasowników motywowanych tymi przymiotnikami. Ponadto w skład paradygmatu przymiotnika *фиолетовый* nie wchodzi derywaty rzeczownikowe, a wśród pochodnych przymiotnika *коричневый* brak formacji przysłówkowych. Pod tym względem paradygmaty przymiotników polskich są bardziej regularne. Wyciągnięcie wniosków dotyczących różnic językowych na tym etapie badań byłoby zbyt pochopne. Przyjrzyjmy się, w jakie kategorie słowotwórcze układają się derywaty należące do opisywanych paradygmatów oraz wchodzące w skład poszczególnych bloków.

Derywaty przymiotnikowe to przede wszystkim sufiksalne i nieliczne prefiksalne formacje modyfikacyjne, wskazujące na wysoki lub niski stopień natężenia cechy (por. np.: *bialutki / bielutki, bielusienki, czarniutki, czarniusienki, szaruchny, szarutki, szareńki, szarawy, żółciutki, żółciuchny,*

⁶ Tamże, s. 120.

żółtawy; белёсый, беленький, белёхонек, белёшенек, беловатый, чёрнёхонек, чёрненький, чёрнешенький, чёрнёхонький, чернявый / чернавый, серенький, сероватый; nadfioletowy, ultrafioletowy, pozafioletowy; ультрафиолетовый). Formacje w rodzaju *bielutki, bieluški* to derywaty łączące w swej strukturze semantycznej znaczenie nasilenia cechy ze znaczeniem emocjonalnym. W słownikach języka polskiego określane są mianem zdrobnień. Za zdrobnienia uważane są także formacje rosyjskie typu *красенький, серенький*. To pozwala na wydzielenie wśród przymiotników odprzymiotnikowych pierwszego stopnia motywacji oprócz derywatów ze znaczeniem intensywności i osłabienia cechy również nacechowanych emocjonalnie formacji deminutywnych.

Wśród **derywatów przysłówkowych** znajdujemy w obu językach sufiksalne przysłówki jakościowe z formantem *-o, -e* (por. np. *czarny – czarno, zielony – zielono, błękitny – błękitno, błękitnie, синий – сине*) oraz formacje prefiksально-sufiksalne (*biały – na biało, czarny – na czarno, белый – добела, избела, набело, чёрный – дочерна, исчерна, начерно*). Przysłówki ostatniego rodzaju są charakterystyczne przede wszystkim dla języka rosyjskiego. Od przymiotników omawianej grupy tworzone są najczęściej przysłówki za pomocą formantów *до-* + *-a*, *из-*//*ис-* + *-a*, *на-* + *-o*. Polskie przysłówki z formantem *na-* + *-o* oraz rosyjskie z formantami *до-* + *-a*, *на-* + *-o* służą jako określenia czasowników oznaczających wytwarzanie się cechy w obiekcie lub przejawianie jej przez podmiot. Rosyjskie przysłówki z formantem *из-*//*ис-* + *-a* oznaczają słabszy stopień cechy, nazwanej porównawczo. Ten typ derywatów występuje tylko w paradygmacie rosyjskim. Brak odnośnych formacji we współczesnym języku polskim, chociaż analogicznie zbudowane przysłówki nie są obce historii języka polskiego⁷.

Wśród **derywatów rzeczownikowych** motywowanych bezpośrednio przymiotnikami wyjściowymi znajdujemy w obu językach rzeczowniki ze znaczeniem osobowego i nieosobowego nosiciela cechy; por. np. *czarnuch* pot. 'mężczyzna o śniadej cerze lub czarnych włosach', *czerniec* 'zakonnik obrzędu wschodniego'; *белянка* 'белокурая и белолицая женщина, девушка', *белец* устар. 'человек, живущий в монастыре, не постриженный (ещё не чернец)', *białko, żółtko, czerwolak* 'in. flaming' (nazwa

⁷ Przysłówki odprzymiotnikowe z formantem *z-* + *-a*, które można uznać za analogi strukturalne derywatów rosyjskich typu *избела, исчерна*, nie są obce polskiemu systemowi językowemu (por. np. *cichy – z cicha, lekki – z lekka, bliski – z bliska* itp.), tym niemniej nie spotykamy ich w gniazdach z przymiotnikami wyjściowymi nazywanymi barwą. Przysłówki z *czzerwona* (*блывкаjące z czырвона камыки* Roźdz H2v 21), z *biała* (*bo się urodzi z biała rumiano* RejZwierc I 44, 11) itp. należą obecnie do starszej warstwy słownictwa. Przytoczone przykłady zaczerpnięte zostały z pracy: W. Cyran: *Przysłówki polskie. Budowa słowotwórcza*. Łódź 1967, s. 153.

od koloru upierzenia), *красик, красяк* ‘grzyb podosinowik’ (nazwa od barwy kapelusza), oraz rzeczowniki abstrakcyjne, por. np. *białość, zieloność, czerń, fiolet, czerwień; белизна, чернота, краснота, зелень*. Wydaje się, że osobną grupę semantyczną tworzą w obrębie opisywanych paradygmatów rzeczowniki nazywające choroby (por. np.: *białaczk* med. ‘*Leucaemia*, zwiększenie się liczby niedojrzałych, białych ciałek krwi’, *bielnica* ‘drożdżyc skóry i błon śluzowych; w jamie ustnej tworzy się biały nalot’, *bielik* ‘biała rdza, choroba roślin’, *czernica* med. ‘*Melanaemia*, stan chorobowy krwi przy obfitym nagromadzeniu w niej czarnego barwnika’, *czerniaczk* med. ‘*Melanosis*, nadmierne nagromadzenie barwnika krwi w tkankach organizmu’, *czerwonka* ‘choroba, której objawami są krwawe odchody i czerwienienie skóry’, *czerwienica* ‘choroba objawiająca się zaczerwienieniem skóry’, *żółtaczk*; *краснуха* ‘zarazna choroba, przewlekająca się czerwienieniem skóry’, *синюха* ‘posinienie skóry przy niektórych chorobach, związanych z naruszeniem krążenia krwi; cianoz’, *желтуха*).

W skład paradygmatów rosyjskich oprócz rzeczowników typowo transpozycyjnych typu *краснота, зелень* wchodzi także rzeczowniki abstrakcyjne ze znaczeniem słabej intensywności cechy z sufiksem *-ина* (*краснина*) oraz derywaty prefiksalnie-sufiksalnie typu *пробель, прозелень, просинь* ‘przemieszanie białego, zielonego, niebieskiego; białe, zielone, niebieskie prześwity w kolorze czegoś’ itp. Tego ostatniego typu formacji nie znajdujemy wśród polskich derywatów pierwszego stopnia motywacji. Mamy więc tutaj różnicę strukturalno-semantyczną dającą się zaobserwować między językiem polskim i rosyjskim.

Czasowniki odprzymiotnikowe są nieliczne. W obu porównywanych językach są to derywaty z grupy kauzatywów (*bielić, czernić, zielenić; белить, чернить, краснить* itp.), inchoatywów (*bieleć, czerwienieć, czernieć, zielenieć; белеть, чернеть, краснеть* itp.) oraz czasowniki stanowe.

Badanie paradygmatów konkretnych umożliwia więc wyłonienie podstawowych kategorii słowotwórczych, w jakie układają się derywaty wchodzące w skład paradygmatów, a w przypadku badań konfrontacyjnych również wskazanie podobieństw i różnic w ich składzie (por. np. brak w języku polskim przysłówków odprzymiotnikowych ze znaczeniem modyfikacyjnym typu rosyjskich *иссиня, избела* lub też rzeczowników abstrakcyjnych wskazujących na słaby stopień natężenia cechy, np. *краснина*) oraz określenie składających się na nie typów słowotwórczych, a tym samym wskazanie podstawowych formantów uczestniczących w tworzeniu słów należących do poszczególnych kategorii.

Porównując paradygmaty powstające od wyrazów należących do jednej części mowy i jednej grupy leksykalno-semantycznej, stwierdzono, że między elementami składowymi paradygmatu obserwuje się większe podobień-

stwo w składzie znaczeń słowotwórczych aniżeli między wyrazami utworzonymi za pomocą formalnie identycznego afiksu, a to dlatego, że w słowotwórstwie jedno i to samo znaczenie może być wyrażane za pomocą różnych środków słowotwórczych (por. np. formanty tworzące w języku rosyjskim osobowe nazwy żeńskie: *кондуктор – кондукторша, грузин – грузинка, принц – принцесса, врач – врачиха* itp.). Można więc mówić o pewnej asymetrii między oznaczanym i oznaczającym, przejawiającej się w możliwości wyrażenia jednego znaczenia słowotwórczego za pomocą różnych formalnych środków słowotwórczych. W przypadku interesujących nas paradygmatów również stykamy się ze zjawiskiem wielości formantów wykorzystywanych do wyrażenia tego samego znaczenia, np. znaczenie abstractum w języku rosyjskim może być wyrażone za pomocą sufiksów: *-ота (краснота, чернота)*, *-изна (белизна, желтизна)*, *-изина (чернизна)*, *-овина (черновина)*, *-ева (синева)*, *-ость (белость, розовость)* oraz za pomocą sufiksu zerowego (*бель, синь, зелень*), a w języku polskim – za pomocą formantów *-ość (białość, zieloność, czerwoność, różowość)*, *-izna / -yzna (szarzyzna, różowizna)* i sufiksu zerowego (*biel, czerń, zieleń, fiolet* itp.). W tworzeniu rzeczowników odprzymiotnikowych ze znaczeniem cechy abstrakcyjnej mogą zatem uczestniczyć formanty synonimiczne, takie jak polskie sufiksy *-ość, -Ø*, a w języku rosyjskim *-ота, -Ø; -ева -Ø; -изна, -Ø*.

W przypadku mnogości formantów tworzących zróżnicowane leksykalnie wyrazy należące do określonej kategorii ten rodzaj porównania umożliwia wyłonienie tych, za pomocą których derywaty określonej grupy tworzą się w sposób najbardziej regularny w każdym z porównywanych języków. Przykładowo, z porównania paradygmatów motywowanych polskimi i rosyjskimi przymiotnikami barwy wynika, że zarówno w języku polskim, jak i rosyjskimi formanty tworzące rzeczowniki ze znaczeniem nosiciela cechy (osobowego / nieosobowego) są bardzo liczne (np. pol.: *-aczka, ek, -k(a), -k(o), -as, -ec, -osz, -ak, -izna, -ica / -nica, -ik, -m (o)*; ros.: *-ец, -ик / -ник, -ика, -ина, -к(a), -ок* itp.). Za pomocą jednych tworzone są liczne derywaty (por. np. pol. suf. *-ak: bielak, czerwonak, czerniak, szarak, zielniak, żółtak*; ros. *-ец: синец, чернец, белец, зеленец*), inne występują w pojedynczych pochodnych (por. *-ot(a): szarota, -as: bielas, -uch: czarnuch; -чук: зеленчук, -м(o): бельмо* itp.). Wśród wymienionych afiksów znajdujemy również takie, które są charakterystyczne dla jednego z porównywanych języków (np. *-чук* w języku rosyjskim), oraz takie, które są formalnie zbieżne w obu językach (por. np. *-ak i -ак, -ec i -ец, -ik i -ик / -ник* itp.). Badanie paradygmatów umożliwia więc porównanie aktywności formantów w tworzeniu derywatów określonej kategorii oraz wskazanie tych, które są charakterystyczne dla każdego z porównywanych języków (np. nazwy chorób w języku rosyjskim od przymiotników ze znaczeniem barwy powstają przy

współdziały przyrostka *-уха*, por. np. *желтуха, краснуха, синюха*, a w języku polskim *-k(a), -aczka, -ica*, por.: *czervenka, żółtaczką, białaczka, czerniaczka, czerwienica, bielnica, czernica*).

Analiza paradygmatów pozwala także na wskazanie tych formantów, które mimo podobieństwa bądź identyczności formy uczestniczą w tworzeniu jednostek znaczeniowo różnych, czyli afiksów homonimicznych (np. sufiks *-k-* w rzeczownikach *białko I* (substancja), *białko II* – przedmiot nazwany tak ze względu na cechę białości; ros. *-ок: белок I, белок II*).

Porównanie paradygmatów motywowanych poszczególnymi przymiotnikami ze znaczeniem barwy, a więc paradygmatów tzw. konkretnych, pozwala zauważyć, że nie wszystkie one posiadają ten sam zestaw derywatów należących do poszczególnych kategorii. Przykładowo, nie od wszystkich przymiotników wyjściowych materiały leksykograficzne odnotowują derywaty czasownikowe (por. np. brak czasowników motywowanych przymiotnikiem *коричневый* lub też nieobecność w paradygmacie przymiotników rosyjskich *фиолетовый, розовый* czasowników kauzatywnych). W paradygmacie, tworzącym się od przymiotników wyjściowych *бразовый, небесный, фиолетовый, коричневый*, brak rzeczowników ze znaczeniem nosiciela cechy itp. Te i inne różnice w zestawie derywatów w konkretnych paradygmatach nie zawsze mają podłoże w różnicach systemowych. Czasem jest to efekt wpływu czynników pozalingwistycznych – brak zapotrzebowania na dany derywat. Jeżeli zaistnieje potrzeba, derywat z określonym znaczeniem (o ile tylko nie ma przeszkód ze strony systemu) może zostać utworzony, jak np. neologizm w rodzaju czasownika kauzatywnego *краснить* czy rzeczownika *коричневость*, który wprawdzie nazywa nie barwę, ale poglądy polityczne zbliżone do faszyzmu, lecz świadczy o braku przeszkód systemowych uniemożliwiających jego powstanie. Badanie i porównywanie paradygmatów pozwala zatem na określenie tzw. jednostek potencjalnych.

Różnice w składzie paradygmatów mogą być również efektem odmiennego sposobu postrzegania i nazywania tych samych obiektywnych zjawisk rzeczywistości. Przykładowo, w języku rosyjskim choroba zakaźna charakteryzująca się drobną czerwoną wysypką na skórze nosi nazwę *краснуха*. Ekwiwalentem słownikowym tego wyrazu jest w języku polskim *różyczka*. Widzimy więc, że nazwy nadane zostały ze względu na różne cechy, które dla użytkowników zestawianych języków stały się istotne. Brak w obrębie paradygmatów polskich przymiotników *небесный* i *блэкитный*, zaliczanych tu do tzw. nazw barw podstawowych, nazwy choroby, będącej odpowiednikiem rosyjskiego rzeczownika *синюха*, nie świadczy o braku polskiego ekwiwalentu słownikowego. Znajdujemy go w obrębie paradygmatu przymiotnika *синий* (por. *sinica*), który jednak w wyniku przewartościowań semantycznych, jakie nastąpiły w języku polskim, nie należy już do zestawu nazw barw podstawowych. Analiza paradygmatów konkretnych sprzyja więc również

dostrzeżeniu tych różnic, które mają podłoże pozalingwistyczne i wynikają z odmiennego nazywania tych samych fragmentów rzeczywistości.

Badanie paradygmatów konkretnych pozwala na stworzenie paradygmatu modelowego lub inaczej typowego, w którym abstrahuje się od konkretnych środków morfologicznych wyrażających określone znaczenie słowotwórcze. Jest to w zasadzie zbiór znaczeń derywacyjnych, które mogą być realizowane przez wyrazy wyjściowe, należące do jednej części mowy i jednej grupy semantyczno-leksykalnej. Paradygmat taki tworzony jest z uwzględnieniem tych wszystkich miejsc semantycznych, które pojawiają się w paradygmatach konkretnych. Tutaj pojawia się pytanie, czy rzeczywiście wszystkie znaczenia derywacyjne wyłonione w trakcie analizy powinny wejść w skład paradygmatu modelowego. Przykładowo, czy mamy prawo, zgodnie zresztą z kryterium czwórki proporcjonalnej (tj. wystarczy obecność dwu derywatów o takich samych cechach, które wraz z podstawami tworzą czwórkę), wysuniętym przez E. Ziemiąską, do paradygmatu typowego włączyć jako osobną grupę semantyczną rzeczowniki nazywające 'część jajka'. Przecież derywaty z takim właśnie znaczeniem wchodzi zarówno w skład polskich, jak i rosyjskich paradygmatów, tworzących się od przymiotników barwy (por. *biały* – *białko*, *żółty* – *żółtko*; *белый* – *белок*, *желтый* – *желток*). Jak zauważa A. Nagórko, „doświadczenie językowe podpowiada nam, że w tej sferze rzeczywistości (tj. w »jajczarstwie«) możliwości onomazjologiczne szybko się wyczerpują. Nie jest to klasa otwarta, w której moglibyśmy się spodziewać nowych odkryć i zapotrzebowania na nowe wyrazy.”⁸ Dlatego też włączenie w skład paradygmatu typowego takiej wąskiej kategorii nie jest uzasadnione⁹.

Analiza paradygmatów konkretnych pozwala sądzić, że w skład typowego paradygmatu przymiotników tej grupy leksykalno-semantycznej wchodzi w obu językach:

1. Przymiotniki modyfikacyjne:

- ze znaczeniem dużej intensywności cechy (intensiwa),
- ze znaczeniem słabej intensywności cechy,
- formacje emocjonalne.

2. Rzeczowniki:

- abstrakcyjne,

⁸ A. Nagórko: *Zarys gramatyki...*, s. 221.

⁹ Podobnie nieuzasadnione jest włączenie w skład paradygmatu typowego takich kategorii, jak np. 'ozdoba z...' w paradygmatach rzeczowników nazywających materiał, mimo iż derywat z takim znaczeniem pojawia się w paradygmacie rzeczownika *стекло*, por. *стеклярус*. Derywat z podobnym znaczeniem nie występuje w żadnym innym paradygmacie tworzącym się od rzeczowników tej grupy semantyczno-leksykalnej. Oprócz rzeczownika *стеклярус* w języku rosyjskim nie ma żadnego innego derywatu z formantem *-рус*. Są to zjawiska jednostkowe, których nie należy uwzględniać w opisie paradygmatów typowych.

- ze znaczeniem osobowego nosiciela cechy,
- ze znaczeniem nieosobowego nosiciela cechy,
- nazywające choroby.

3. Przysłówki jakościowe.

4. Czasowniki:

- kauzatywne,
- inchoatywne,
- stanowe.

Bliższa analiza pozwala jednak dostrzec pewną różnicę między paradygmatem polskim i rosyjskim, która nie zawsze jest zauważalna przy opisie relacji dwustronnych (wyraz motywujący – wyraz motywowany). Chodzi tu o formacje przysłówkowe. Wydaje się, że w języku rosyjskim do typowego paradygmatu należałoby włączyć także tworzące się jedynie od przymiotników barwy przysłówki wskazujące na niepełność cechy (typ: *избела, исчерна, искрасна*) oraz przysłówki wskazujące na wytworzenie się cechy (pełnej) w obiekcie (typ: *добела, дочерна, докрасна*). Wprawdzie podobne formacje przysłówkowe znane są polszczyźnie, ale na współczesnym etapie rozwoju języka nie występują w obrębie opisywanych paradygmatów.

Inną różnicą wartą odnotowania jest występowanie jedynie w strukturze paradygmatów rosyjskich rzeczowników abstrakcyjnych wskazujących na niepełność cechy (typ: *краснина, краснинка, желтина, желтинка, рыжинка* itp.). Jak wykazała analiza konkretnego materiału leksykalnego, w paradygmacie polskim derywaty z takim znaczeniem nie występują.

Różnice w strukturze paradygmatów polskich i rosyjskich przedstawia tabela 1.

Badanie paradygmatów może dostarczyć interesujących danych dotyczących funkcjonowania systemu słowotwórczego danego języka, a w przypadku badań konfrontatywnych – różnic między językami. Badanie konkretnych paradygmatów sprzyja wskazaniu tych formantów i kategorii słowotwórczych, które są charakterystyczne dla każdego z języków, określeniu żywotności poszczególnych typów słowotwórczych w każdym z analizowanych języków, a także ustaleniu formantów synonimicznych i homonimicznych.

Badanie paradygmatów typowych, w których nie uwzględnia się zjawisk jednostkowych, umożliwi wyłonienie systemowych różnic między porównywanymi językami. Ma też moc przewidywania, gdyż pozwala stwierdzić, jakie grupy derywatów, nie odnotowywane przez słowniki, a więc nie znajdujące odzwierciedlenia we wszystkich paradygmatach konkretnych, istnieją potencjalnie w języku. Wydaje się, że badania konfrontatywne poziomu słowotwórczego, przyjmujące za punkt wyjścia tę właśnie jednostkę, umożliwią lepsze poznanie funkcjonowania systemu słowotwórczego w każdym z opisywanych języków, dostarczając odpowiedzi na pytanie, co jest i co może być w języku nazywane za pomocą środków słowotwórczych.

Struktura paradygmatów polskich i rosyjskich

Część mowy, do której należy derywat	Znaczenie kategoriałne	Paradygmat polski	Paradygmat rosyjski
Przymiotnik	wskazujący dużą intensywność cechy (intensiwa)	+	+
	wskazujący słabą intensywność cechy	+	+
	wskazujący wartość emocjonalną	+	+
Rzeczownik	abstrakcyjny		
	– wskazujący na cechę nazwaną przez podstawę	+	+
	– wskazujący na niepełność cechy	–	+
	ze znaczeniem osobowego nosiciela cechy	+	+
	ze znaczeniem nieosobowego nosiciela cechy	+	+
	nazywający choroby	+	+
Przysłówek	wskazujący na cechę nazwaną przez podstawę	+	+
	wskazujący na słabą intensywność cechy	–	+
	wskazujący na wytworzenie się w obiekcie cechy (pełnej)	–	+
Czasowniki	kauzatywne	+	+
	inchoatywne	+	+
	stanowe	+	+

Analiza paradygmatów sprzyja również wyłonieniu tych różnic, które – jak się wydaje – są efektem różnego postrzegania rzeczywistości oraz odmiennego sposobu nazywania tych samych obiektywnych zjawisk rzeczywistości pozajęzykowej.

Анна Зых

Словобразовательная парадигма как единица конформации

Резюме

Статья посвящена проблеме описания словообразовательного уровня двух родственных языков с использованием в качестве единицы сопоставления словообразовательной парадигмы. Анализу подвергаются словообразовательные

парадигмы польских и русских прилагательных с цветовым значением. Такой подход предоставляет возможность получить интересные данные относительно функционирования словообразовательной системы языка, а в случае конфронтации выявить сходства и различия между сопоставляемыми языками.

Исследование конкретных парадигм способствует выявлению тех формантов и словообразовательных категорий, которые характерны для каждого из языков, определению активности отдельных словообразовательных типов в каждом из языков, а также выявлению омонимичных и синонимичных словообразовательных средств.

Анализ типовых словообразовательных парадигм, в которых не учитываются единичные явления, способствует выявлению системных сходств и различий между языками. Такой анализ имеет прогнозирующую силу, так как позволяет сделать выводы относительно того, какие группы дериватов, не отмеченные словарями, потенциально существуют в языке.

Anna Zych

Morphological paradigm as a unit of confrontative studies

Summary

The present paper addresses the issue of the confrontative analysis of Russian and Polish morphology. Central to the analysis is the morphological paradigm of Russian and Polish adjectives denoting colour. Adopting a confrontative approach is of assistance in determining the rules governing the morphological systems of the languages undergoing analysis in terms of the discrepancies and the analogies that can be drawn between them.

The analysis of specific paradigms makes it possible to discern those formants of morphological categories which are characteristic of each of the analysed languages. Within this framework, it is feasible to define the activity of every morphological type and to determine synonymous and homonymic morphological morphemes.

The research focusing on typical paradigms facilitates the perception of systematic differences. Moreover, such an approach makes it possible to determine potential derivative groups, i.e. those which are not listed in dictionaries and thus do not constitute a part of a given paradigm.